

Szurcsik József

Mit is vár a művész?

Gondolatok a művészetkritikáról

„Csak az olvassa versemet, ki ismer engem és szeret...”

József Attila

Szükség van-e műkritikára? Ha igen, miért?

■ Kritikára szükség van azért, hogy általa visszajelzést kaphasson egy alkotó a saját korától. A művésznak tudnia kell, hogy alkotótevékenysége érvényesül-e, alkotása egyáltalán eljuthat-e jó esetben a befogadásig vagy sem. Az értő kritika segíthet abban, hogy a művészet kiterjesztett nyilvánosságához juthasson. A nyilvánosságának köszönhetően többféle vélemény, reakció is megnyilvánulhat a művekkel kapcsolatosan, amelyek által dekódolhatóvá, megfejthetővé és értelmezhetővé válhat a mű, és jobban megismerhető az a kor is, melyben az alkotás megszületik. A műkritika műfaja egyedülálló, és szerepe különleges is, hiszen olykor képes megtermékenyítő hatású lenni egy művész számára. Azonban az alkotói életutak befolyásolása nem szabad, hogy célja legyen a kritikának, nem szerencsés, ha bármilyen irányba is eltérít egy alkotót – például egy ízlés alapú, kritikus vélemény.

Hasznos-e a műkritika a társadalomnak?

A művészetnek a társadalomra gyakorolt hatása jelentősen megerősödhet, ha nem csupán kinyilatkoztatással foglal állást a kritika, hanem párbeszédet is kezdeményez. Ebben az esetben a kritikus sajátos közvetítő szerepe és jelentősége is erősödhet az alkotó és társadalom között. A kritikus moderál és összeköt. Szerepe kiemelten fontos lehet, hiszen segítséget nyújthat a műtárgy tanulmányozásában, értelmezésében a társadalom számára. Jól hasznosul a kritika, ha kontextusba helyez vagy feltár fontos aspektusokat és addig rejtett részleteket. Ezzel egy időben fontos, hogy a művész felé vezetve a társadalom figyelmét, összefoglalja vagy akár rendszerezze a különböző irányokból és rétegekből érkező válaszokat, véleményeket vagy éppen kérdéseket.

Miért fontos a kritika a művésznak? Fontos-e egyáltalán?

Van némi erőteljes személyesség, kontrollálatlan szubjektívizmus, valamiféle magányosság és elszigeteltség egy művész alkotói életében. A művész zárkózottsága vagy a rejtőzködése sokszor a társadalom érdektelenségéből is fakad, vagy a meggondolatlan, nem szakszerű kritizálásnak köszönhető. Ezeket túlemelkedni nem mindenki képes. Az önként vállalt bezártságból kitekinteni, kilépni vagy kiszakadni szinte lehetetlen. Egyáltalán nem szerencsés az sem, ha a művész csak privát környezetének, laikus családtagjainak érdeklődésétől kísérvé alkot, ha csak onnan kap feltehetően elfogult véleményt vagy értékelést. A baráti kör vagy a kollégák figyelme ugyan inspiráló közeg lehet, de hogy a művész megértsen bizonyos összefüggéseket, hogy rálásson a saját munkájára, ahhoz avatott, külső szem optikája szükséges, amely – ha értőn, szakszerűen fogalmazza meg véleményét – elő fogja segíteni a művész önértékelését, megerősítheti pozícióját, bizalmát és hitét saját munkájában. A művész megmaradásának forrása ugyan az alkotó belső meggyőződése, hogy jó és fontos, amit csinál, de a külső megerősítés sohasem elhanyagolható. Nagyon nem az. A művész munkájával kapcsolatos visszajelzés minden időben fontos volt és mindig is az lesz.

Mi a művészetkritikus „dolga”, mire jó a kritika?

A közönség szempontjából nézve: a művet megismer-teti, interpretálja, megfejti, értékeli, rendszerbe helyezi. A művész szempontjából nézve: nemcsak megismerteti, bemutatja a közönségnek, de egyúttal ösztönzi, megerősíti, biztosítja is arról, hogy közegére talált a mű. Ezzel együtt a kritikus mégiscsak a „külső szem”, a véleményező, aki önnön személyében sajátos ízlést képvisel. Így tehát lesz, amit szeret, és lesz, amit nem. Valami tetszik majd neki, más pedig nem fogja kivívni a tetszését. Ha idegenkedik egy adott művész munkájától, szellemiség-

tól, ha nem érzi át, nem azonosul vele, azaz más ízléssel vagy az alkotóhoz képest eltérő szempontrendszerrel közelít a műhöz, a véleménye lesújtó lehet a művészre és munkájára nézve. A kritika az, ami tudósít, „észrevétet”, értékke emel. A kritika szükséges, mert ösztönző lehet, megerősítő, másrészt viszont az értetlenség, a nem azonos szemléletmódú, „kívülről” érkező bírálat, pusztító hatású tud lenni. Ahogy az elhallgatás is. Kritikára, figyelemre, interpretálásra tehát szükség van. De kell hozzá a megértés, az elfogadás, az együtt gondolkodás. Ha ez megvan, e körön belül értékes lehet a pozitív, de akár a negatív, megfontolandó észrevétel is. Ha a kritikus kívül van ezen a körön, vagy nincs egy halvány szál sem, ami összeköti elemzett tárgyával, akkor a meg nem értés sötét üvegén át tekint a műre. Ma bizony elég ritka és szerény a kortárs művészeti sajtó, ismertetés, kritika. Nem elég kiterjedt, nem elég diverzifikált. Nem tud lépést tartani a képzőművészeti alkotások bőségével, sokszínűségével.

Vagy talán a közönség nem is tartana rá igényt?

Ezt is gondolhatnák, mert bizony, nagyon szűk az a kör, ahol költenek művészeti lapokra, ezen túl pedig mások szinte egyáltalán nem olvasnak kiállításismertetőket, elemzéseket. Az oktatás egésze felé irányulhat az a kérdés, hogy miként lehetne érzékenyíteni a jövő nemzedékét a művészet iránt, felkelteni egyáltalán a kíváncsiságát és valami módon fokozni a meglévő érdeklődését?

De tekintsünk vissza kicsit néhány évtizeddel korábbra!

A műkritika a szocializmus éveiben, az 1950-es, 60-as, 70-es, 80-as években mindennapos volt. A napilapok mindegyikében jelentek meg – az egyébként igen kevés – kiállítást ismertető kritikák. A gyakran sematikus felsorolások során az elismerő szavak mellett súlyos bírálatok, megbélyegzések történtek. A művészi szabadság nem érvényesülhetett, de legtöbbször még csak fel sem merülhetett. Az ízlés szerepe és a „ki honnan jött”, mit várt a művésztől, milyen személyes elképzelése volt a jó művészetéről ekkoriban kiegészült a politikai elvárásokkal: megfelel-e a mű, a művész a társadalmi és a központi diktátumoknak? Többrétű volt persze a helyzet, mert míg egyes kritikusok az állam elvárásait kérték számon, mások más-más csoport művészeti szempontrendszerét képviselték – ahogy esetleg ma is –, és azt firtatják, vajon annak megfelel-e a művész. Még akkor is, ha az netalán egészen eltérő alapállásból vagy megfontolásból alkot. A lesújtó bírálat, az ítékezés sosem tárgyilagos, általában kívülről érkezik, és egy

merőben másik körnek, vagyis a más szemléletűeknek szól. Mindezek mellett ott van még a minőség kérdése. A bármilyen művészi elgondolás, szemléletmód megvalósulásában szerepet játszó művészi minőség. A mű súlya. Ennek megítélése szintén csak egy adott paradigma rendszeren belül lehetséges.

Hiszen létezik-e a művészetben abszolút érték, amit mindenki elfogad és egyaránt kedvel?

Ennek a fordítottja is feltehető – egy mű nem tetszhet mindenkinek, de valakinek biztosan tetszik. Mindemellett halkán jegyezném meg, hogy talán nem is létezik rossz művészet, ha művészet. Nézőpont kérdése lehet csupán az értékelés és a terminus is, ami azt röviden leírja, hogy ez vagy az művészet-e vagy egyáltalán mi is az, amit annak tekinthetne – egyfajta közmegegyezésnek köszönhetően – az ember. Goethe azt írja: „... a világ oly nagy, s a lélek annyira szükségét érzi az élvezetek sokszínűségének, hogy a maga helyén a legszerényebb műalkotás is mindenkor igényt tarthat becsülésünkre.”

Milyen hatással van a kritika a művészetre?

A kritika hatása, ha igazságos, felbecsülhetetlen. Ha igazságtalan, pusztító. Az igazság fájhat, fáj is olykor, de nem pusztít el. Az igazság, ha véletlenül megsebez is, a seb mégis szépen begyógyul. Majd továbbsegít: kiegyensúlyoz, bölcsébbé és jobbá tesz, szolgálja a normális működést, inspirál. A hazugság, a meg nem értő ítélet akár pillanatok alatt elpusztíthat vagy sosem gyógyuló sebeket vág az ember lelkében, és élethosszig tartó szenvedést, könyörtelen gyötrelmeket okoz. Egyetlen gyógyír ebben az esetben is az igazság lehet, még akkor is, ha a megsebezett művész egyedül áll saját igazságával egy közösségi – netán társadalmi – szintű hazugsággal szemben.

Érdekes módon a farkastörvényeket sosem a bárányok írják...

Ha egy érdekalapú társadalmi hierarchia maga alá parancsolja az egyéni értékkepző kezdeményezéseket, az egyéni kísérletező, kreatív művészi próbálkozásokat, nagyon siralmas lesz a végeredmény. Mindemellett nagyon sok hasznos dologtól zárja el a társadalom különböző és egymástól valóban erősen elkülönülő rétegeit, amelyek között már amúgy is oly nehézkes az átjárás. Valójában nincs is. A jelen időben megnyilvánuló kritika, a jelen kor művészetéről való diskurzus hihetetlenül nagy fontosságú, különösképpen, ha igazat mond. Vagyis előjelek és prekonceptiók nélküli. Olyan, amelyik képes figyelmen kívül hagyni a beágyazottság körülményeit, vagyis nem

köhögi vissza az érdekdiktátumok nyomására megformált szólalmokat. Az értékelések nem lehetnek az objektivitás közelében sem, ha előre kikevert színezetben lazúrozzák a valóságot, vagy egyenesen elfedik azt. Az egyéni vagy csoportérdekek sokszor ellentétesek lehetnek, ám olykor közösen is képesek a hátrányok kiterjesztésén intenzíven együttműködni, ha anyagi vagy pozícióörzési, -szerzési okok ezt diktálják. Hacsak az érdek alapú gondolkodás nem távolodik el magától az egyébként önszerveződő vagy organikusan egymásba épülő fundamentumtól, vagyis az egyéni alkotói világok feltétel nélküli szabadságának elismerésétől, nagyon szomorú következményekkel lehet számolni.

Ne engedjétek a kutyákat a homokozóba! Ott gyermekek játszanak!

Néha az az érzésem, hogy sokkal jobb, ha a politikusok meg sem közelítik a művészet világát. Jobb, ha ezt az egészet valamiféle hóbortos szabadidős marhaságnak tekintik inkább, és semmiféle fontosságot nem is tulajdonítanak a művészetnek, mert akkor sokkal kevesebb kárt tudnak okozni neki. Politikus ne beszéljen a művészet és a kultúra fontosságáról! Ne nyilatkozzon művészeti kérdésekről, ne értékelje, ne véleményezze azt – ab ovo ne nyisson meg kiállításokat sem. Hagyja mindezt azokra, akiket ez a terület megillet, maradjon néző, befogadó. Meggyőződésem, hogy abban is van felelőssége a kritikának, hogy a politikusokat „távol tartsa” ettől a játszótértől.

„A hatalmastól ne félj, de a kisebbet ne nézd le!” (Ősi, kínai bölcsélet)

Erről akkor is érdemes beszélni, amikor nem lenne „ilendő”. Vagy nem is lenne annyira biztonságos. Mert hogy netán kicsit, véletlenül, vagy nem kicsit és olykor szándékosan ráléphet az ember a hatalmasok tyúkszemére, amiért rettenetes megtorlás lehet a válasz. Vagy nem. Mert a visszajelzésre, hangsúlyozom, a korrekt visszajelzésre mindenkinek, minden szinten, mindig szüksége van. Döntéshozónak, művészeknek, de még magának a kritikusnak is. Ez szimbiotikus helyzet, a szükségszerű predestináció találkozása a kreatív, művészi tartalmakkal és a szabad gondolkodással, a Megértés – Elfogadás – Bizalom nevű hármas ikrek kíséretében. A kritika tulajdonképpen az alapszükségletek egyike, valamiféle éltető dolog. A kritika csak akkor lehet fontos, ha egyáltalán létezik. A kritika akkor hiteles, ha értő és igaz, akkor hatékony, ha korrekt, akkor eredményes, ha diplomatikus, akkor érvényes, ha szakmailag megalapozott, valamint akkor jó, ha lényegre törő és nem szószátyár.

„A halott művész a jó művész!”

Igen, ez lehet, hogy így van. Ezzel nem tudok vitatkozni. De azért az élőkkel is érdemes lehet foglalkozni. Pragmatikusan tekintve a jelenre, mégiscsak igaz, hogy „a mai kor művészete a jövő klasszikusa”. Bizonyosan hiszem, hogy a földi társadalmak többségében a világot az érzelm alapú megítélés és az ízlés kormányozza, valamint az irigység működteti. Ezért el kell fogadnunk azt is, hogy nem szerethet mindenki bennünket, és mi sem szerethetünk mindenkit. (Bár törekedni azért lehet rá, elegáns dolog is lenne, de nem fog sikerülni!) Mivel azonban több igazság is létezik egyszerre, ezért aztán biztosak lehetünk abban, hogy minden alkotás vagy minden művész igazsága és létének joga valóságos és törvényszerűen igazságos. Ha műkritikáról beszélünk, akkor bizonyosan fontos tehát, hogy mindezek az igazságok is teret kaphassanak, hogy, urambocsá!, szóbeszéd tárgyává is válhasson a művészet, hogy legyen végre tényező a művészet gazdag és szerteágazó jelenségeinek ismerete széles körben, és ne csak mint bizonyos kiváltságra pisloghassanak unott tanácstalansággal a műveltségi hiátusoktól elnehezdedt tömegek kifelé a pörköltzsaftból.

Értékes vagy értéktelen?

Amúgy nem tudok elmenni a rejtőzködő és pusztuló életművek egyre növekedő problematikája mellett. Nem szeretnék megbántani senkit sem, és nem is ítélek. Csak egy kicsit – vagy még inkább nagyon – türelmetlen vagyok, mert az örökségek tekintetében nagyon nagy problémával kell szembenéznünk, amely probléma az idő múlásával egyre csak eszkalálódik, és komoly veszteségeket generál, napról napra egyre több és egyre nagyobb pusztítással jár csupán már az a tény, hogy ez a kérdés valahogyan még mindig nem került a figyelem fókuszába.

Készítettem egy kisebb, tanulmány jellegű feljegyzést e témában, amit az MMA képzőművészeti tagozatán keresztül egy éve már, hogy az elnökség elé is tártunk. Tisztában vagyok azzal, hogy ez a kérdés társadalmi szintű és sokkal nagyobb falat, mondhatnám, kemény dió, és a megoldás valóban hosszú távon is roppant nagy feladat, mely a következő generációk számára is rengeteg teendővel, odafigyeléssel, kutatással, felelősséggel járó, komoly, áldozatkész munkát feltételez. A művészeti életműhagyatékok és rejtőzködő életművek problematikájának terén kifejezetten és súlyosan nagy felelőssége van a műkritikának, a szakirodalomnak, a teóriának és a felsőfokú elméleti képzésnek. Az ezirányú kutatások hiánya úgyszólván horrorisztikus jövőképet rajzol elénk.

A műkereskedelmi szegmensről is szólhatnék, az abban munkálkodók felelőségéről. Úgy gondolom, hogy a kritika, a teória, a kutatás egyrészt és a műkereskedelem másrésztől mindenképpen erősen összefügg, mégis a haszonorientált, növekedésalapú, saját piaci érdekvizonyait szolgáló művészeti kánonképzés ugyan nem ördögtől való, ám mégsem szerencsés, ha jelenléte vagy közreműködése kizárólag emiatt lenne meghatározó. Hogy mire gondolok? Konkrétan arra, hogy felbecsülhetetlen károkat képes okozni a kereskedelmi szempontok alapján történő „szemezgetés” egy-egy életműből.

**Mi is történik ma a művészeti hagyatékokkal?
Miért lenne felelősége a műkritikának e tekintetben?**

Engedtessék meg nekem, hogy válaszként röviden idézzem előbb említett tanulmányomat: „Az adott munkásságot számba vevő, értékelő és bizonyító szakmai háttéranyag híján az életmű rejtve marad, és nem is fog a szakmai figyelem homlokterébe kerülni, de még csak a perifériára sem. A napi gyakorlat szerint az örökösök, az érintett családok nagy százalékban nem képesek kezelni a problémát, és egyszerűen, rövid úton meg is válnak a »feleslegessé vált« tehertől: teljes életművek végzik hulladékkonténerekben létüket.” „Az életművek pusztulása, eltűnése és megsemmisülése előttünk is zajló, visszafordíthatatlan folyamat. És bizony megállíthatatlan is lesz, ha nem teszünk azonnal lépéseket ennek a művészetpusztító, korszakokat törölő, kegyetlen barbarizmusnak a megfékezése érdekében. Tapasztalatom szerint máris az utolsó utáni órában vagyunk.”

Epilógus

Végezetül tekintsünk ki jelenünkből egy kicsit a jövőnkbe, ha ez egyáltalán lehetséges. Pillanatnyilag nem állnak túl jól a dolgok. Magyarországon meglazultak fontos kötelek, eltűntek fixnek hitt igazodási pontok. Felmerülhet a kérdés, hogy van-e levegője a művészetnek, lesz-e jövője, érdemes-e művészettel foglalkozni egyáltalán egy ennyire megosztott, polarizált időszakban. A válaszom az, hogy nagyon is van értelme. Az alkotás processzusa és maga a művészet – az életünk. A művészet egyben élethosszig tartó missziónk is. Nekünk – alkotó művészeknek – a művészet minden dolgok eleje és vége. A művésznak pedig igénye a kritika, a visszajelzés, az odafigyelés, éltető eleme a siker. Tápláléka az elismerés.

De legfontosabb a szabadság, mindenekfelett!